

KS. MICHAŁ KRAWCZYK

Akademia Katolicka w Warszawie

sekcja św. Jana Chrzciciela Instytut Teologiczny w Radomiu

RADOMSKA RZEŻBA MATKI BOŻEJ Z DZIECIĄTKIEM Z BRAMY KRAKOWSKIEJ

STRESZCZENIE: Przedstawiona w niniejszym artykule rzeźba jest najstarszym i najcenniejszym tego typu zabytkiem na ziemi radomskiej. Jej pochodzenie jest datowane na lata sześćdziesiąte lub siedemdziesiąte XIV wieku. Umieszczona pierwotnie w murach miejskich Radomia w tzw. Bramie Krakowskiej jest obecnie, po gruntownej konserwacji, eksponowana w Muzeum Katedralnym w Radomiu.

SŁOWA KLUCZOWE: gotyk, konserwacja, Radom, rzeźba Matki Bożej z Dzieciątkiem, zabytki.

RADOM SCULPTURE OF MADONNA WITH CHILD FROM THE CRACOW GATE

ABSTRACT: The sculpture presented in this article is the oldest and most valuable historical treasure of this kind in the Radom Region. It probably originated in the 1360s or 1370s. Originally it was placed in the city walls of Radom, or more precisely, in the so-called Cracow Gate. At present, following its thorough conservation, it is exhibited at the Cathedral Museum in Radom.

KEYWORDS: conservation, Gothic, historical treasures, Radom, the sculpture of Madonna with Child.

Translated by ks. Michał Krawczyk

Wstęp

W badaniach dotyczących dziejów Radomia, szczególnie okresu panowania króla Kazimierza Wielkiego, historycy opisując lokację nowego miasta, budowę zamku i fary, wspominają także o zachowanej do dziś gotyckiej rzeźbie Matki Bożej z Dzieciątkiem, ekspono-

wanej według historycznych opisów w jednej z bram murów miejskich. Przeprowadzone w 2018 roku badania i konserwacja tej najstarszej zachowanej rzeźby w Radomiu pozwoliły nie tylko lepiej poznać ją samą, ale także wyjaśnić niektóre kwestie od lat nurtujące naukowców. Celem niniejszego artykułu jest ukazanie, na podstawie źródeł pisanych oraz wyników badań zabytku przeprowadzonych w Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie, dziejów gotyckiej rzeźby na tle historii Radomia.

Lokacja Nowego Radomia

Radom, leżący na pograniczu Małopolski i Mazowsza, należy do najstarszych osad miejskich w tym regionie – ma ponad tysiącletnią ciągłość osadnictwa. Badania archeologiczne pozwalają na datowanie ośrodka radomskiego na przełom VIII i IX wieku. Natomiast na przełomie X i XI wieku został wybudowany gród obronny z kościołem pw. św. Piotra. Od tytułu tej świątyni grodzisko otrzymało nazwę *Piotrówka*. Pierwsza pisemna wzmianka o Radomiu znajduje się w bulli papieża Hadriana IV z 1155 roku, zaś w dokumencie datowanym na 1233 rok pojawia się wzmianka o kasztelanie radomskim Marku. Od końca XII do połowy XIV wieku osadnictwo Radomia skoncentrowane było na zachód od grodu obronnego na wyżynnym cyplu i przyjęło funkcję osady targowej, a więc osady typu miejskiego. Prawdopodobnie nadano jej średzkie prawo miejskie¹.

Zupełnie nowy rozdział w historii Radomia przypadł na czasy panowania króla Kazimierza Wielkiego. Monarcha ten w trakcie swych rządów konsekwentnie umacniał fortyfikacjami kolejne miasta, tworząc na pograniczu Małopolski pas obronny przed najazdami z Rusi i Litwy. Ponadto rozwój terytorialny państwa przyczynił się do zwiększenia rangi Radomia. Decyzją Kazimierza Wielkiego w 1350 lub 1351 roku rozpoczęto prace przy lokacji przestrzennej Nowego Radomia. Został on założony na północny wschód od Starego Radomia na płaskim cyplu obok jednego z dopływów rzeki Mlecznej na obszarze ok. 10 ha. Równo-

¹ S. Piątkowski, *Radom. Zarys dziejów miasta*, Radom 2000, s. 17–24; S. Witkowski, *Krótkie dzieje Radomia do 1795 r.*, [w:] *Radom. Dzieje miasta w XIX i XX w.*, red. S. Witkowski, Warszawa 1985, s. 11; B. Fuglewicz, *Początki Radomia w świetle badań archeologicznych*, [w:] *Miasta polskie w średniowieczu i czasach nowożytnych*, red. P. Góldyna, Kraków 2008, s. 11–19.

legle z zabudową działek domami mieszczańskimi rozpoczęto wznoszenie murów miejskich z kamienia i cegły w tzw. układzie polskim. Mury zostały wzmocnione dwudziestoma otwartymi od wewnątrz basztami. Do miasta można było przybyć jedną z trzech bram miejskich: Lubelską, Piotrkowską i Krakowską (Iłżecką). Przy murze od południowo-wschodniej strony miasta wzniesiono zamek, w pobliżu zaś usytuowano kościół farny pw. św. Jana Chrzciciela².

Badając historię gotyckiej rzeźby najbardziej interesującym elementem architektury miasta, związanym z zabytkowym obiektem, jest Brama Krakowska (Iłżecka). Z opisów historycznych wiadomo, że w tej bramie była kamienna tablica z wrytym napisem *Opus Regis Casimiri 1365*. Jan Luboński opisując dzieje Radomia, wspomniał, że w 1790 roku miejskie fortyfikacje „były już zrujnowane”. Wiadomo jednak z planów Radomia z czasów króla Stanisława Augusta Poniatowskiego, że do czasu upadku I Rzeczypospolitej trzy miejskie bramy nadal istniały. Po 1795 roku Radom znalazł się w zaborze austriackim. Podjęto wówczas decyzję o rozebraniu miejskich fortyfikacji wraz z trzema miejskimi bramami. Jan Ursyn Niemcewicz po wizycie w Radomiu w 1820 roku z żalem pisał: „Przecież można było oszczędzić choć jedną bramę przez uszanowanie dla Kazimierza Wielkiego”³. W latach sześćdziesiątych XX wieku przeprowadzono w Radomiu badania archeologiczne i architektoniczne pozostałości murów miejskich, w tym również Bramy Krakowskiej. W latach 1966–1970 odsłonięto fragmenty przedbramia i bramy (dawnej Bramy Krakowskiej) oraz wykonano jej częściową rekonstrukcję⁴.

² D. Kupisz, *Radom w czasach Jagiellonów (1386–1572)*, Radom 2009, s. 11–14; S. Witkowski, *dz. cyt.*, s. 12; W. Kowalik, *Zamek Królewski w Radomiu*, Radom 2006, s. 12–18; R. Szczygieł, *Powstanie Nowego Miasta w Radomiu*, [w:] *Radom. Lokacja miasta. Odkrywanie zamku*, oprac. red. S. Piątkowski, Radom 2001, s. 23–34.

³ W. Kowalik, *Brama Krakowska miejskich murów obronnych*, „Wczoraj i Dziś Radomia”, 1999, nr 1, s. 15.

⁴ J. Luboński, *Monografia historyczna miasta Radomia*, Radom 1907, s. 32–33; J. Sekulski, *Bramy miejskie*, [w:] *Encyklopedia Radomia*, red. M. Olifirówicz, Radom 2009, s. 26; J. Gacki, *Radom i jego kościoły do końca XVIII wieku*, Radom 1999, s. 20–22; W. Kowalik, *Brama Krakowska...*, s. 13, 15; W. Kalinowski, *Regulacja i rozwój przestrzenny*, [w:] *Urbanistyka i architektura Radomia*, red. W. Kalinowski, Lublin 1979, s. 106; Z. Lechowicz, *Zamek w Radomiu. Archeologia i architektura. Badania i interpretacje*, Radom 2012, s. 8–10, 17–19.

Madonna Radomska – rzeźba
(*fol.* Wojciech Stan)

Historia gotyckiej rzeźby

Ze względu na niewielką liczbę materiałów źródłowych trudno jednoznacznie wskazać, w jaki sposób rzeźba Matki Bożej z Dzieciątkiem znalazła się w Radomiu. Jedną ze starszych informacji o tym historycznym obiekcie można znaleźć w dziele ks. Józefa Gackiego z 1860 roku opisującym Radom i znajdujące się w nim kościoły. Historyk przedstawiając wyposażenie kościoła farnego pw. św. Jana pisał: „(...) w murze kaplicy różańcowej od ulicy Rwańskiej (...), we wgłębieniu za szkłem statua z drzewa lipowego Matki Boskiej, która niegdyś stała w bramie Iłżeckiej”⁵. Podobnie o pierwotnym miejscu eksponowania rzeźby, jak i o jej przeniesieniu wspomina w 1907 roku Jan Luboński: „W murze kościoła od strony ul. Rwańskiej, znajduje się statua Matki Boskiej z drzewa lipowego – pierwotnie statua ta miała się podobno znajdować w bramie Iłżeckiej”⁶. Na podstawie obu źródeł można domniemywać, że rzeźba została przekazana parafii po rozebraniu Bramy Krakowskiej na początku XIX wieku. Obiekt znajdował się we wskazanym miejscu w murze kościoła do początku XX wieku, do czasu przebudowy kościoła farnego wykonanej na zlecenie ówczesnego proboszcza ks. Piotra Górskiego przez warszawskiego architekta i konserwatora zabytków architektury Józefa Dziekońskiego. O niewielkiej zmianie usytuowania rzeźby informują dwa opisy źródłowe. Pierwszy z autorów ks. Jan Wiśniewski w 1911 roku pisał: „Brama Iłżecka lub Krakowska stała tu, gdzie Wał przecina ulicę Starokrakowską (...). W tej bramie była lipowa rzeźba Najśw. Panny z Dzieciątkiem, będąca dziś w narożniku zakrystii kościoła Farnego”. Opisując zaś przeprowadzane na początku XX wieku prace remontowe w kościele farnym, kapłan regionalista zapisał ponadto, że „pamiątkową figurę Mat[!] Boskiej z drzewa lipowego wykonaną, odnowioną, przeniesiono na narożnik zakrystii, wspierający się na słupie z ciosu. Figurę wieczorami oświeca elektryczna lampka”⁷. Potwierdzeniem informacji przekazanej przez ks. Jana Wiśniewskiego, są zachowane zapiski ks. Piotra Górskiego, proboszcza fary. W sierpniu 1909 roku zanotował: „Jak się wchodzi do Zakrystyi nad wejściem umieściłem rodzaj małej kapliczki – baldachim Ciosowy – i tu umieściłem dawną Starą figurę «Ukochanej mojej Opiekunki –

⁵ J. G a c k i, *dz. cyt.*, s. 256.

⁶ J. L u b o Ń s k i, *dz. cyt.*, s. 98.

⁷ J. W i ś n i e w s k i, *Dekanat radomski*, Radom 1911, s. 193, 225.

Najświętszej Paniienki, z Najśłodszyem Jej Synem Jezusem Chrystusem, a moim Bogiem i Sędzią», by całe noce – po wszystkie czasy – lampa elektryczna się paliła, a idący ulicą by cześć oddawali»⁸.

Warto zwrócić uwagę, że przywołane opisy gotyckiej rzeźby pochodzą z II połowy XIX wieku i z początku wieku XX. Do tej pory nie odnaleziono wcześniejszych źródeł pisanych. Ponadto każdy z tych opisów jest bardzo lakoniczny, właściwie informuje tylko o istnieniu rzeźby i miejscu jej eksponowania oraz o materiale z jakiego została wykonana. Najstarsze źródła ikonograficzne dotyczące badanego obiektu pochodzą dopiero z okresu międzywojennego. Pierwszym z nich jest pocztówka malarska Władysława Szulca (lata dwudzieste XX wieku). Przedstawia ona fragment kościoła farnego z zewnątrz od strony zakrystii z widoczną z daleka figurą Matki Bożej. Zaprezentowany widok radomskiej świątyni jest potwierdzeniem opisu, jaki pozostawili w 1909 roku ks. Piotr Górski oraz w 1911 roku ks. Jan Wiśniewski. Kolejnym ważnym źródłem ikonograficznym jest zachowana w Instytucie Sztuki PAN w Warszawie fotografia z 1937 roku przedstawiająca rzeźbę po przeprowadzonych zabiegach renowacyjnych. Ze zdjęcia trudno ocenić dokładnie stan polichromii. Nie wiadomo również jaki zakres prac został wykonany przy obiekcie. Na odwrocie zdjęcia zapisano: „głowa dorobiona”⁹.

Kolejnych interesujących faktów na temat rzeźby dowiadujemy się, sięgając po inwentarz fundi instructi z 1959 roku parafii farniej. W opisie kościoła została zawarta informacja bardzo podobna do tej z 1911 roku: „(...) w kącie nadwieżowym zrobiona jest nisza, w której mieści się pamiątkowa figura Matki Boskiej, wykonana z drzewa lipowego. Wieczorem i nocą figurka oświetlona jest lampką elektryczną i robi bardzo miłe wrażenie”¹⁰. Wydawać by się mogło, że opis ten odnosi się do interesującej nas gotyckiej rzeźby. Jednakże oglądając zdjęcie z inwentarza ukazujące opisany fragment kościoła można zauważyć, że w niszy jest figurka, ale nie jest to wspomniana radomska Madonna. Jeżeli widok kościoła z pocztówki z lat dwudziestych XX wieku ukazuje w oddali rzeźbę przypominającą tę historyczną, to z pewnością nie jest to ten sam obiekt, któ-

⁸ Archiwum Parafii pw. św. Jana w Radomiu, *Księga historyczna miejscowa Probostwa Radomskiego*, s. 142.

⁹ P. Rogólski, *Dzieje i zagadki radomskiej Madonny*, „Wczoraj i Dziś Radomia i Regionu”, 2011, nr 1–4 (49–52), s. 21.

¹⁰ Archiwum Diecezji Sandomierskiej, *akta Parafii św. Jana w Radomiu 1930–1992 – Inwentarz kościelny Fundi Instructi parafii św. Jana w Radomiu 1959 rok*, s. 2–3.

ry przedstawiono na zdjęciu kościoła z lat pięćdziesiątych XX wieku¹¹. W tym samym inwentarzu jest również osobna fotografia zabytkowej rzeźby Matki Bożej z Dzieciątkiem. Rzeźba ta nie jest ani umieszczona w niszy, ani nie stoi na żadnym ołtarzu. Została sfotografowana na tle ściany¹². Porównując wspomnianą fotografię z wcześniejszą, wykonaną w 1937 roku, można stwierdzić, że na przestrzeni tego czasu dokonano kolejnej aranżacji konserwatorskiej. Zauważyć można nowy modelunek twarzy Madonny – zmieniono układ włosów przez likwidację grzywki. Przerobiono (lub dorobiono) koronę oraz odnowiono polichromię. Nowy modelunek wykonano także w partii twarzy i włosów Dzieciątka. W jednym z artykułów poświęconych radomskiej rzeźbie napisano, że „Madonna w okresie powojennym znajdowała się w kościele farnym w kaplicy M. B. Różańcowej”. W inwentarzu z 1959 roku w szczegółowym opisie wyposażenia kaplicy nie ma na ten temat żadnej informacji. Być może miało to miejsce w późniejszym czasie. Ponadto autor wspomnianego artykułu wskazywał, że po kolejnej renowacji rzeźba została ulokowana na wsporniku przy filarze w nawie. Te działania zostały podjęte w II połowie XX wieku¹³.

Kolejne informacje na temat tego zabytkowego obiektu pochodzą z lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XX wieku. Rzeźba była pokazywana w 1966 roku na fotografii podczas wystawy pn. *1000 lat rozwoju przestrzennego Radomia*. Wyeksponowano ją też w 1969 roku na wystawie pn. *Historia Radomia*. Wówczas artysta Jędrzej Krysiński wykonał prace renowacyjne przy polichromii. Zachowana fotografia rzeźby z 1975 roku pozwala stwierdzić, że na początku lat siedemdziesiątych XX wieku została ona poddana renowacji. Wykonano nową polichromię temperową i złocenia. Szata Madonny została posrebrzona i udekorowana motywami kwietnymi, motyw ornamentalny występuje na szacie Dzieciątka, korona jest złocona¹⁴.

W literaturze powojennej można znaleźć kilka informacji na temat radomskiej rzeźby, szczególnie jej datowania. W *Katalogu Zabytków Sztuki w Polsce* zapisano, że obiekt datuje się na koniec XIV wieku

¹¹ Tamże, s. 99.

¹² Tamże, s. 120.

¹³ P. Rogólski, *dz. cyt.*, s. 22.

¹⁴ Tamże.

oraz że według tradycji pochodzi on z Bramy Iłżeckiej i ma „głowę dorobioną”¹⁵. Z kolei Ryszard Brykowski twierdził, że rzeźba jest z I połowy XV wieku „i jak chce tradycja”, patronowała „niegdyś miastu z tzw. bramy Iłżeckiej”¹⁶. Podczas wspomnianej wystawy w 1966 roku w opisie rzeźby podano rok 1420 jako datę jej powstania¹⁷. W publikacji poświęconej radomskiej farze Tomasz Gola datuje ją jednak na ok. 1400 rok¹⁸.

Począwszy od lat osiemdziesiątych XX wieku rzeźba przez ponad dwadzieścia lat nie była prezentowana w przestrzeni publicznej. W lokalnej prasie („Słowo Ludu”, „Gazeta Wyborcza Radom”) opublikowano kilka artykułów wyrażających zaniepokojenie tym faktem. Pojawiały się hipotezy dotyczące zaginięcia lub zniszczenia rzeźby. W 2006 roku Wiesław Kowalik w publikacji o radomskim zamku stwierdził: „Wiemy ponadto o nie zachowanych[!] rzeźbach: Matki Boskiej z około 1400 roku pochodzącej z bramy[!] Krakowskiej, przeniesionej do kościoła w XIX w. i przez pewien czas umieszczonej nad wejściem do zakrystii (...)”¹⁹. Jak okazało się później, zabytkowy obiekt nie zaginął, ale był przechowywany w domu parafialnym parafii pw. św. Stefana w Radomiu, gdzie proboszczem był ks. Stanisław Makarewicz, ówczesny Diecezjalny Konserwator Zabytków. Na początku lat dwutysięcznych zabytek został przeniesiony do budynku Kurii Diecezji Radomskiej przy ul. Malczewskiego 1, gdzie znajdował się do 2018 roku. Od 13 czerwca 2010 roku do 31 stycznia 2011 roku rzeźba została wypożyczona na wystawę pn. *650 lat radomskiej fary* prezentowaną w Muzeum im. Jacka Malczewskiego w Radomiu²⁰.

¹⁵ *Katalog Zabytków Sztuki w Polsce*, t. III, z. 10, red. J. Łoziński, B. Wolff, Warszawa 1961, s. 24.

¹⁶ R. Brykowski, *Zabytki sztuki*, [w:] *Radom. Szkice z dziejów miasta*, red. J. Jędrzejewicz, Warszawa 1961, s. 169.

¹⁷ P. Rogólski, *dz. cyt.*, s. 22.

¹⁸ T. Gola, *Wystrój i wyposażenie kościoła pw. św. Jana Chrzciciela w Radomiu na przestrzeni wieków*, [w:] *Kościół św. Jana Chrzciciela w Radomiu. Architektura. Ludzie. Wydarzenia*, red. D. Kupisz, Radom 2010, s. 138.

¹⁹ W. Kowalik, *Zamek Królewski...*, s. 122; P. Rogólski, *dz. cyt.*, s. 23.

²⁰ M. Krawczyk, *Radomska Madonna*, „Królowa Świata”, 2019, nr 3 (65), s. 13; *650 lat radomskiej fary. Katalog wystawy*, red. A. Kozdęba, Radom 2010, s. 22; S. Kamieński, *O pomnikach radomskich – najstarszych i nowych*, „Radomskie Studia Humanistyczne”, 2017, t. 4, s. 178–180.

W 2017 roku, za zgodą biskupa radomskiego Henryka Tomasika, ks. Michał Krawczyk Diecezjalny Konserwator Zabytków podjął działania formalne przygotowujące obiekt do konserwacji. Na początku 2017 roku parafia pw. św. Jana w Radomiu przekazała diecezji radomskiej rzeźbę na własność. Następnie diecezja wystąpiła do Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków z wnioskiem o wpisanie obiektu do rejestru zabytków ruchomych. W tym samym roku diecezja otrzymała zgodę Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków na przeprowadzenie kompleksowych prac konserwatorskich przy zabytkowej rzeźbie²¹. Zostały one przeprowadzone w 2018 roku przez krakowską firmę Rearte. Działania te zostały wsparte finansowo przez Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

Na prośbę Diecezjalnego Konserwatora Zabytków bp Henryk Tomasik wyraził zgodę, aby po konserwacji gotycka rzeźba została wypożyczona Muzeum Katedralnemu w Radomiu i stała się częścią wystawy stałej tej placówki. Na wypożyczenie obiektu wyraził również zgodę Witold Bujakowski Kierownik Delegatury w Radomiu Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Warszawie. Rzeźba została po raz pierwszy zaprezentowana po konserwacji 27 lutego 2019 roku w Muzeum Katedralnym. W uroczystości wzięli udział: bp Henryk Tomasik, pracownicy Kurii Diecezji Radomskiej, Witold Bujakowski kierownik Delegatury w Radomiu WUOZ oraz osoby odpowiedzialne za konserwację rzeźby: dr hab. Paweł Pencakowski, prof. ASP w Krakowie, Aleksander Piotrowski, Agata Malik-Ptaszyńska oraz Luiza Zajęc-Siedlecka. Mieszkańcy Radomia mogli obejrzeć zabytek 2 marca 2019 roku w ramach tzw. Kazików (obchodów ku czci patrona miasta – św. Kazimierza). Od września 2019 roku do lutego 2020 roku rzeźba została wypożyczona na prestiżową europejską wystawę pn. *Fascynacja miastem. Urbanizacja Europy w średniowieczu a prawo magdeburskie* w Kulturhistorisches

²¹ Archiwum Zakładowe Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Warszawie Delegatura w Radomiu (dalej: AZ WUOZR), A. Malik-Ptaszyńska, *Karta ewidencyjna zabytku ruchomego – Tronująca Matka Boska z Dzieciątkiem*, 2017; Archiwum Kurii Diecezji Radomskiej (dalej: ADR), *Dokumentacja dotycząca drewnianej rzeźby Matki Boskiej z Dzieciątkiem z ok. 1400 r. z dawnej Bramy Krakowskiej w Radomiu – Decyzja MWKZ nr 411/2017 z dn. 11 IV 2017 r. w sprawie wpisania zabytku do rejestru zabytków; Decyzja MWKZ nr 299/DR/17 z dn. 27 IV 2017 r. w sprawie uzyskania pozwolenia na przeprowadzenie prac konserwatorskich przy drewnianej rzeźbie Matki Boskiej z Dzieciątkiem z ok. 1400 r.*

Museum w Magdeburgu. Od marca 2020 roku zabytek jest już na stałe eksponowany w Muzeum Katedralnym w Radomiu²².

Konserwacja rzeźby

Przeprowadzona w 2018 roku konserwacja radomskiej rzeźby była prawdopodobnie pierwszym tak kompleksowym i profesjonalnym działaniem w odniesieniu do tego obiektu. Poprzednie prace renowacyjne oraz nowe aranżacje konserwatorskie nie zostały praktycznie w żaden sposób udokumentowane. Niewielka liczba informacji nie pozwala jednoznacznie stwierdzić, co w poszczególnych latach wykonano przy zabytkowym obiekcie.

Podczas wpisywania rzeźby do rejestru zabytków oraz podczas przygotowania dokumentacji konserwatorskiej stwierdzono: „Rzeźba pokryta jest równomierną warstwą brudu. Drobne ubytki, wykruszenia gruntów i warstwy malarskiej widoczne są na całej powierzchni. Warstwa malarska łuszczy się wraz z zaprawą (...). Złocenia i srebrzenia są przetarte (...). Całość jest przemalowana (...). W dolnych partiach widoczne są spękania drewna”²³.

Szczegółowe badania przeprowadzone w pracowni konserwatorskiej pozwoliły również wyjaśnić kilka istotnych kwestii dotyczących zabytkowego obiektu. Rzeźba została wykonana w drewnie lipowym, w jednym kawałku. Jedynym pierwotnie doklejonym fragmentem drewna jest górna część głowy Dzieciątka. Drewno było dobrej jakości, wysezonowane, pozbawione wad i sęków. Figura została głęboko wydrążona od tyłu, widać ślady dłutowań. Odwrocie zostało w późniejszym czasie

²² ADR, *Dokumentacja dotycząca drewnianej rzeźby Matki Boskiej z Dzieciątkiem z ok. 1400 r. z dawnej Bramy Krakowskiej w Radomiu – Decyzja MWKZ nr DR.5183.305.2018.TG z dn. 21 XII 2018 r. w sprawie zgody na umieszczenie rzeźby w placówce muzealnej*; Z. Niemirski, *Opiekunka z Bramy Krakowskiej*, „Gość Radomski AVE”, 2019, nr 10 (671), s. 7; I. Kaczmarska, *Nowa twarz Madonny*, „Tygodnik 7 Dni”, 2019, nr 674, s. 7; M. Krawczyk, *Gotische Skulptur der Muttergottes mit dem Kind vom Krakauer Tor*, [w:] *Faszination Stadt. Die Urbanisierung Europas im Mittelalter und das Magdeburger Recht. Katalog*, red. G. Köster, Ch. Link, Drezno 2019, s. 428; M. Krawczyk, *Muzeum Katedralne*, „Królowa Świata”, 2015, nr 4 (18), s. 12–13.

²³ ADR, *Dokumentacja dotycząca drewnianej rzeźby Matki Boskiej z Dzieciątkiem z ok. 1400 r. z dawnej Bramy Krakowskiej w Radomiu – A. Malik-Ptaszyńska, Program prac konserwatorskich rzeźby drewnianej, polichromowanej Tronująca Matka Boska z Dzieciątkiem (ok. 1400 r.) Kuria Diecezji Radomskiej, Kraków 2017, s. 2.*

pokryte cienką warstwą bardzo mocnej zaprawy klejowo-kredowej i pomalowane minią. Stwierdzono, że głowa Matki Bożej była wylamana, ale nie dorobiono nowej, jak sugerowano w latach trzydziestych czy sześćdziesiątych XX wieku, tylko powtórnie sklejono oryginalną część, wzmacniając łączenie metalowymi gwoździami. Rzeźba była polichromowana w technice olejnej. Sterczyzny korony Maryi zostały dorzeźbione wtórnie, dość niedbale, następnie doklejono je do oryginalnego toczka, a miejsce łączeń wzmocniono małymi gwoździkami. Badania stratygraficzne wykonane przed rozpoczęciem konserwacji, wykazały, że rzeźba składa się z trzydziestu warstw technologicznych powstałych w czterech okresach. Analiza obiektu pozwala stwierdzić, że prawdopodobnie rzeźba była kiedyś częścią ołtarza – jedną z kwater bocznych. Świadczą o tym otwory umiejscowione po obu stronach tronu. Mogło to być miejsce montażu do desek tła retabulum²⁴.

Stan zachowania rzeźby pracownia konserwatorska uznała za dobry. Drewno, z którego została wykonana, nie utraciło swoich właściwości mechanicznych i nie uległo większym uszkodzeniom. Ekspozycja rzeźby przez pewien czas na zewnątrz miała jednak wpływ na destrukcję pierwotnej warstwy gruntów oraz polichromii i złocień. Zachowały się one jedynie śladowo, w zakamarkach. Stwierdzono ponadto celowe przekształcenia plastyczno-estetyczne wykonane w XX wieku. Przerzeźbiono twarz Maryi, mocno ją wyszczuplając, niszcząc bezpowrotnie charakterystyczną dla czternastowiecznych Madonn fizjonomię. Zmieniono formę włosów i korony, być może zlikwidowano welon. Skrócono także palce obydwu dłoni Matki Boskiej. Zmieniona została także twarz Dzieciątka: przerzeźbiono oczy, wyszczuplono policzki i nos, zmniejszono uszy. Przy obydwu krawędziach tronu wykonano wstawki drewniane. Prawdopodobnie w tym miejscu rzeźba była uszkodzona. Pochodząca z ostatniej renowacji polichromia oraz złocenia i srebrzenia wykonane zostały bardzo starannie. Ich charakter odbiegał jednak od gotyckiej estetyki i utrudniał dostrzeżenie w radomskiej rzeźbie wariorów czternastowiecznych²⁵.

²⁴ AZ WUOZR, *Konserwacja drewnianej rzeźby Tronująca Matka Boska z Dzieciątkiem (XIV w.) w zbiorach Kurii Diecezjalnej w Radomiu. Dokumentacja opisowa i fotograficzna*, Kraków 2018, s. 23–25.

²⁵ Tamże, s. 28–29.

W świetle przeprowadzonych badań i analiz porównawczych można przyjąć, że radomska rzeźba powstała w latach sześćdziesiątych lub siedemdziesiątych XIV wieku. Ze względu na fakt, że zabytek ten był wyłączony z kultu, a po konserwacji miał zostać wyeksponowany w muzeum, komisja konserwatorska (w składzie: Witold Bujakowski Kierownik Delegatury w Radomiu MWKZ, ks. Michał Krawczyk Diecezjalny Konserwator Zabytków oraz konserwatorzy dzieł sztuki) podjęła decyzję, aby zostały wykonane także działania konserwatorskie o charakterze estetycznym, które będą zmierzały do przywrócenia rzeźbie charakteru zbliżonego do wyrazu pierwotnego. Zabiegi zostały wykonane w taki sposób, by były odwracalne oraz aby nie spowodowały destrukcji obiektu i nie naruszały oryginalnej struktury drewna. Przy modelowaniu twarzy, formy włosów, welonu i korony oparto się na analogicznych rzeźbach z tego samego okresu z kręgu warsztatowego tzw. Madonn na lwach. Usunięto wtórnie przytwierdzone sterczyzny korony, uzupełniono niewielkie ubytki drewna w żywicy dwuskładnikowej axson sc 258. W żywicy tej zrekonstruowano uszy, loczki i poprawiono kształt oczu Dzieciątka. Uzupełniono ubytki w koronie, nadając jej kształt toczka. Wykonano z żywicy odlew twarzy Matki Bożej w postaci maski. Ponadto scalono kolorystycznie polichromię, uzupełniono złocenia i srebrzenia²⁶.

Ikonaografia rzeźby

Gotycka figura Matki Boskiej z Dzieciątkiem została wykonana w technice snycerskiej. Ma ona następujące wymiary: wysokość 100 cm, szerokość 45 cm, głębokość 20 cm. Jest to płaskorzeźba – względnie częściowo pełnoplastyczna rzeźba przyścienna zrobiona z jednego kawałka drewna lipowego. Figura ma zaobloną podstawę. Stoi na niej tron skrzyniowy z profilowaniem o przekroju zbliżonym do gzymsu kapnikowego lub „perspektywicznie” ujętego wieka skrzyni. Jej boki uwzględniono w formie wąskich linii po bokach. Na tronie leży syntetycznie ujęta poduszka. Na tak ukształtowanym tronie zasiada Matka Boża i trzyma na rękach Dzieciątko. Całe ciało ujęte jest w formę litery S. Lewa noga ukazana jest w sposób naturalny, a opuszczona stopa w spiczasto zakończonym trzewiku opiera się

²⁶ Tamże, s. 29–32.

o podłoże. Noga prawa jest również ugięta w kolanie, lecz osadzona w biodrze wyżej, podobnie wyżej jest także kolano, a opuszczona stopa zwisa swobodnie. Korpus jest ugięty, głowa pochylona w kierunku prawego ramienia i zwrócona lekko w prawo. Efektownie rzeźbione długie włosy opadają jako dwie długie, symetryczne spirale na wyraźnie zarysowane barki i ramiona, obramowują też drobną twarz. Obie ręce są ugięte w łokciach, przy czym prawa ręka jest wyraźnie odsunięta od korpusu. Dłonie podtrzymują małego Jezusa. Maryja ma na sobie suknię spodnią z szerokim dekoltem i wąskimi rękawami, która widoczna jest jedynie w partii korpusu, przedramion, niewielkiego fałdu nad lewą stopą i skrawka nad prawą. Szata uwydatnia drobne piersi. Na szacie jest płaszcz z szeroką taśmą pod szyją. Okrycie to ciasno otacza ramiona i rozwija się do formy kaskady fałdów miękko spływających wokół nóg, obok tronu i układające się w złożone zestawy na podstawie. Prawa poła płaszcza, spływająca z ramienia przełożona została przez uda, stanowiąc tło dla figury Jezusa. Można zauważyć, że w postaci Maryi przejawia się stonowany dynamizm. Natomiast większy dynamizm prezentuje ujęta po skosie postać małego Jezusa. Matka podtrzymuje go obiema rękami. Prawa otacza barki i prawe ramię Syna, przy czym dłoń podtrzymuje jabłko (lub glob), na którym spoczywa prawica Dzieciątka. Lewa dłoń podpira prawą, wyciągniętą i nieznacznie ugiętą w kolanie nogę Jezusa. On jest zaś ukazany w pozie zwanej w sztuce nowożytnej *sansowinowską*, jest to poza spoczynku. Prawa ręka jest silnie ugięta w łokciu, a dłoń opiera się na jabłku (lub globie). Lewa ręka jest wyciągnięta i lekko ugięta w łokciu, dłoń zaś spoczywa na kolanie. Jezus jest ukazany w stanie spoczyniania, a zarazem w wykroku znamionującym akcję. Ma on na sobie przewiązaną w pasie tunikę z szerokimi rękawami, o szerokim półkolistym dekolcie. Spod szaty wystają małe dłonie i stopy. Głowa Dzieciątka jest okolona drobnymi, rytmizowanymi lokami, twarz jest okrągła o płtykich oczodołach i pulchnych policzkach, szyja zaś krótka²⁷.

Mimo przekształceń twarzy i dłoni Matki Bożej i Jezusa forma rzeźby jest wyrazista i czytelna z punktu widzenia stylu. Figura należy do plastyki dojrzałego gotyku, mieszcząc się w modusie tzw. stylu miękkiego, funkcjonującego przez cały wiek XIV i I połowę wieku XV. Styl miękki obejmuje szereg odrębnych formacji stylowych różnią-

²⁷ Tamże, s. 4–6.

cych się znacznie od siebie, jak też nurtów lokalnych. Jednym z nich jest nurt (styl) Madonn na lwach, który można rozpoznać w licznych zachowanych dziełach malarstwa i rzeźby w Europie Środkowej. Madonny na lwach to trzynastowieczne i czternastowieczne rzeźby (rzadziej malarstwo), w których występuje Matka Boża (najczęściej z Dzieciątkiem) tronująca lub stojąca. Maryja stoi, względnie siedzi na lwie lub opiera się na nim jej tron. Czasem także lew pojawia się w najbliższym kontekście postaci Maryi. Figury Madonn na lwach rozpowszechniły się w krajach Europy Środkowej. Około połowy XIV wieku ukształtowała się także stylistyczna odmiana stylu miękkiego w obrębie tego rodzaju przedstawień. Przejawiała się ona szczególnie w przedstawieniach maryjnych, które nie miały w swych programach motywu lwa. Tego typu figury były wykonywane w warsztatach Pragi, Wiednia, Salzburga, na Śląsku, Pomorzu i w Prusach. Radomska rzeźba z pewnością należy do tego typu przedstawień. Zbieżny jest sposób kształtowania obrazu dwuosobowej figury oraz jej skala i proporcje rzeźby, jak też forma tronu i poduszki²⁸.

Maryja z radomskiej rzeźby prezentuje się jako monarchini – siedzi na tronie, a na głowie ma królewską koronę. Odziana jest w „dworskie” szaty, na stopach ma wytworne trzewiki. Maryja okazuje swego Syna wiernym, na co wskazuje wyraźnie „otwarta na zewnątrz” i wychylona ku oglądającemu poza małego Jezusa. Nie ma on korony na głowie. Ukazany jest jako dziecko. Prawa dłoń Maryi i prawa dłoń Dzieciątka spoczywają na kulistym przedmiocie, rozpoznanym jako glob lub jabłko. Glob zalicza się do regaliów przynależnych Maryi jako monarchini. Należy też do Jezusa jako władcy wszechświata. Glob – jabłko może także nieść inne przesłanie, które odwołuje widza do figury Maryi jako drugiej Ewy, a Jezusa jako drugiego Adama. Maryja trzymająca i ukazująca swego Syna wpisuje się w temat Tronu Mądrości, który obrało Słowo Odwieczne od dnia Zwiastowania przez Boże Narodzenie i dzieciństwo Boga-Człowieka²⁹.

²⁸ Z. Białowicz-Krygierowa, *Ze studiów nad kręgiem Madonn na Lwach. Motyw i system*, [w:] *Z dziejów sztuki śląskiej*, red. Z. Świechowski, Warszawa 1978, s. 247–272; B. Jakubowska, *Symbolika gotyckich „Madonn na lwie” na tle bestiariusz Marii w sztuce średniowiecznej*, [w:] *Sztuka Prus XIII–XVIII wieku*, red. A. Bojarska, Toruń 1994, s. 89–146.

²⁹ AZ WUOZR, *Konserwacja drewnianej rzeźby...*, s. 10–11.

Zakończenie

Badania radomskiej rzeźby Matki Bożej z Dzieciątkiem wskazują na jej czas powstania oraz styl, w którym została wykonana. Nierozstrzygnięta jednak pozostaje kwestia autorstwa zabytku. Ponadto znane obecnie źródła pisane nie wskazują, kiedy rzeźba znalazła się w Radomiu, kto ją ufundował oraz czy od początku była eksponowana w Bramie Krakowskiej. Być może radomska Madonna została ufundowana przez Kazimierza Wielkiego jako zwieńczenie budowy Nowego Radomia. Możliwe też, że figura na początku znajdowała się w kaplicy zamkowej albo w radomskiej farze, a dopiero w późniejszym czasie została przeniesiona do bramy miejskiej, stając się częścią najszerzej pojętego systemu obronnego chrześcijańskiego miasta. Bez odkrycia nowych źródeł dotyczących omawianej tematyki, powyższe stwierdzenia pozostaną jedynie hipotezami.

BIBLIOGRAFIA

Źródła

Archiwum Diecezji Sandomierskiej

Akta Parafii św. Jana w Radomiu 1930–1992.

Archiwum Kurii Diecezji Radomskiej

Dokumentacja dotycząca drewnianej rzeźby Matki Boskiej z Dzieciątkiem z ok. 1400 r. z dawnej Bramy Krakowskiej w Radomiu.

Archiwum Parafii pw. św. Jana w Radomiu

Księga historyczna miejscowa Probostwa Radomskiego.

Archiwum Zakładowe Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Warszawie Delegatura w Radomiu

Malik-Ptaszyńska A., *Karta ewidencyjna zabytku ruchomego – Tronująca Matka Boska z Dzieciątkiem*, 2017.

Konserwacja drewnianej rzeźby Tronująca Matka Boska z Dzieciątkiem (XIV w.) w zbiorach Kurii Diecezjalnej w Radomiu. Dokumentacja opisowa i fotograficzna, Kraków 2018.

Opracowania

650 lat radomskiej fary. Katalog wystawy, red. A. Kozdęba, Radom 2010.

Białowicz-Krygierowa Z., *Ze studiów nad kręgiem Madonn na Lwach. Motyw i system*, [w:] *Z dziejów sztuki śląskiej*, red. Z. Świechowski, Warszawa 1978.

Brykowski R., *Zabytki sztuki*, [w:] *Radom. Szkice z dziejów miasta*, red. J. Jędrzejewicz, Warszawa 1961.

Fuglewicz B., *Początki Radomia w świetle badań archeologicznych*, [w:] *Miasta polskie w średniowieczu i czasach nowożytnych*, red. P. Gołdyna, Kraków 2008.

Gacki J., *Radom i jego kościoły do końca XVIII wieku*, Radom 1999.

Gola T., *Wystrój i wyposażenie kościoła pw. św. Jana Chrzciciela w Radomiu na przestrzeni wieków*, [w:] *Kościół św. Jana Chrzciciela w Radomiu. Architektura. Ludzie. Wydarzenia*, red. D. Kupisz, Radom 2010.

Jakubowska B., *Symbolika gotyckich „Madonn na lwie” na tle bestiariusz Marii w sztuce średniowiecznej*, [w:] *Sztuka Prus XIII–XVIII wieku*, red. A. Bojarska, Toruń 1994.

Kaczmarek I., *Nowa twarz Madonny*, „Tygodnik 7 Dni”, 2019, nr 674.

Kalinowski W., *Regulacja i rozwój przestrzenny*, [w:] *Urbanistyka i architektura Radomia*, red. W. Kalinowski, Lublin 1979.

Kamiński S., *O pomnikach radomskich – najstarszych i nowych*, „Radomskie Studia Humanistyczne”, 2017, t. 4.

Katalog Zabytków Sztuki w Polsce, t. III, z. 10, red. J. Łoziński, B. Wolff, Warszawa 1961.

- Kowalik W., *Brama Krakowska miejskich murów obronnych*, „Wczoraj i Dziś Radomia”, 1999, nr 1.
- Kowalik W., *Zamek Królewski w Radomiu*, Radom 2006.
- Krawczyk M., *Gotische Skulptur der Muttergottes mit dem Kind vom Krakauer Tor*, [w:] *Faszination Stadt. Die Urbanisierung Europas im Mittelalter und das Magdeburger Recht. Katalog*, red. G. Köster, Ch. Link, Drezno 2019.
- Krawczyk M., *Muzeum Katedralne*, „Królowa Świata”, 2015, nr 4 (18).
- Krawczyk M., *Radomska Madonna*, „Królowa Świata”, 2019, nr 3 (65).
- Kupisz D., *Radom w czasach Jagiellonów (1386–1572)*, Radom 2009.
- Lechowicz Z., *Zamek w Radomiu. Archeologia i architektura. Badania i interpretacje*, Radom 2012.
- Luboński J., *Monografia historyczna miasta Radomia*, Radom 1907.
- Niemirski Z., *Opiekunka z Bramy Krakowskiej*, „Gość Radomski AVE”, 2019, nr 10 (671).
- Piątkowski S., *Radom. Zarys dziejów miasta*, Radom 2000.
- Rogólski P., *Dzieje i zagadki radomskiej Madonny*, „Wczoraj i Dziś Radomia i Regionu”, 2011, nr 1–4 (49–52).
- Sekulski J., *Bramy miejskie*, [w:] *Encyklopedia Radomia*, red. M. Olifirów, Radom 2009.
- Szczygieł R., *Powstanie Nowego Miasta w Radomiu*, [w:] *Radom. Lokacja miasta. Odkrywanie zamku*, oprac. red. S. Piątkowski, Radom 2001.
- Wiśniewski J., *Dekanat radomski*, Radom 1911.
- Witkowski S., *Krótkie dzieje Radomia do 1795 r.*, [w:] *Radom. Dzieje miasta w XIX i XX w.*, red. S. Witkowski, Warszawa 1985.
-

